

IHOR ŠEVČENKO (10 LUTY 1922 – 26 GRUDNIA 2009)

Światowa bizantynistka poniosła wielką stratę, 26 grudnia 2009 roku zmarł w swoim domu w Cambridge Ihor Ševčenko – jeden z najwybitniejszych badaczy Bizancjum, a także wielkiego formatu emigracyjny historyk Ukrainy. Gdyby nie walka z chorobą, niedługo obchodziłby swoje 88 urodziny. Jego pozycja w świecie nauki była niezwykle wysoka. Zasłynął jako: sławista, filolog klasyczny, paleograf, epigrafik i utalentowany lingwista, badacz dziejów Europy Wschodniej.

Urodził się w Polsce, w Radości pod Warszawą, 10 lutego 1922 roku. Jego rodzice byli emigrantami petlurowskimi z Ukraińskiej Republiki Ludowej. Ojciec Ivan Ševčenko i matka Maria (z domu Czerniatyńska) wychowywali syna w Warszawie, w środowisku ukraińskich emigrantów. Ivan Ševčenko był działaczem niepodległościowym w ruchu ukraińskim. Pełnił też funkcję dyrektora departamentu w Ministerstwie Spraw Wewnętrznych URL. Młody Igor uczył się w gimnazjum i liceum im. Adama Mickiewicza w Warszawie. Jego kolegami z ław szkolnych byli: Jan Białostocki (późniejszy sławny historyk sztuki) i Andrzej Vincenz (syn pisarza Stanisława Vincenza). Działając w harcerstwie, poznał o kilka lat starszych: Jana Kotta i zmarłego w kwietniu Ryszarda Matuszewskiego¹ (obaj wybitni historycy literatury). Do szkoły chodził również m.in. z Janem Nowakem-Jeziorańskim i Janem Karskim. Gimnazjum dało przyszłemu bizantyniście podstawy językowe: łacina, greka oraz język francuski. W tym okresie nastąpił też jego debiut. Wraz z przyjacielem Januszkiem Białostockim (jak go nazywał) wydał pismo „Ignis. Miesięcznik młodzieży szkolnej”. Znajomość języków okazała tu się przydatna, gdyż na potrzeby tego periodyku przełożył na polski fragmenty *Wieku Ludwika XIV* Woltera². Nauka w szkole została uwieńczona maturą w tragicznym roku 1939. Okres II wojny światowej Ševčenko spędził na studiach na niemieckim Uniwersytecie Karola (Deutsche Karlsuniversität) w Pradze. Uwieńczył to doktoratem z filologii klasycznej w roku 1945.

Następnie, mając nansenowski paszport, uszedł na Zachód. W 1945 roku zawarł małżeństwo z Oksaną Draj-Chmarą. Była ona córką Mychajły Draj-Chmary – wybitnego poligloty i sławisty, który zginął w ZSRR w okresie czystek najprawdopodobniej w roku 1939. W tym czasie opublikował pod pseudonimem swoje tłumaczenie *Folwarku zwierzęcego* G. Orwella na język ukraiński (George Orwell, *Kolhosp tvaryn: Kazka*, przeł. Ivan Černjatyns’kyj, Neu Ulm:

¹ Zmarły w kwietniu 2010 roku Ryszard Matuszewski wspomina swego szkolnego kolegę w dosyć anegdotyczny sposób, zob. R. Matuszewski, *Alfabet. Wybór z pamięci 90-latka*, Warszawa 2004, s. 444-446.

² [red. z J. Białostocki] *Oświadczenie redakcyjne*, „Ignis. Miesięcznik młodzieży szkolnej” (1938), nr 2 [Warszawa: Liceum Humanistyczne im. Adama Mickiewicza, kl. 2]; [tłum.] Voltaire, *Podbój Flandrii* [fragm. *Wieku Ludwika XIV*, rozdz. 8], tamże, s. 29-32.

Prometej b.r.w [1947]). Było ono przeznaczone dla Ukraińców czekających niepewnie swojego losu w obozach dla przesiedleńców po zakończeniu II wojny światowej. Kolejnym etapem podróży była Belgia. Spędził tam czas na studiach z zakresu filologii klasycznej i bizantynologii na Université Catholique w Louvain. Poznał wybitnego bizantynistę – Henry'ego Grégoire'a. Szybko stał się jednym z jego uczniów na brukselskim seminarium (1947-1949) prowadzonym w ramach Fundacji Bizantyńskiej. Ševčenko uznał go za swojego intelektualnego mistrza. H. Grégoire cieszył się wówczas ogromnym autorytetem i miał wpływ na młodego Igora. Po latach Ševčenko stwierdził, że uczestnictwo w jego seminariach było jednym z najbardziej ekscytujących intelektualnych doświadczeń jego życia. Wdzięczność była tym większa, iż on, bezpieczeństwa, został gościnnie przyjęty przez Belga³.

Drugi doktorat obronił w roku 1949. Został on opublikowany dopiero po wielu latach (*La vie intellectuelle et politique à Byzance sous les premiers Paléologues. Études sur la polémique entre Théodore Métochite et Nicéphore Choumno*, Brussels 1962). Jest to erudycyjne studium na temat życia, działalności politycznej, twórczości naukowej i literackiej Teodora Metochitesa.

Na początku 1950 roku wyjechał do USA. Poznał tam innego wybitnego mediewistę – urodzonego w Poznaniu Ernsta Kantorowicza. Zaowocowało to kolejnym ważnym intelektualnie kontaktem. Pierwszą pracę otrzymał na Uniwersytecie Kalifornijskim w Berkeley. Prowadził tam wykłady z historii starożytnej i bizantyńskiej. Tam również poznał swoją drugą żonę – Margaret (z domu Bentley). Obywatelstwo amerykańskie otrzymał dopiero w roku 1957. Kolejne lata spędził na stypendium w Waszyngtonie oraz w Cambridge w stanie Massachusetts. W latach 1954-1957 wykładał języki słowiańskie, literaturę i historię bizantyńską na Uniwersytecie w Michigan. W okresie 1957-1965 był profesorem na Columbia University w Nowym Yorku, gdzie wykładał zagadnienia dotyczące relacji Słowian i Bizancjum.

W roku 1960 uzyskał stypendium w Dumbarton Oaks w Waszyngtonie. Była to wówczas Mekka dla bizantynistów z całego świata. Od tego czasu rozpoczęła się współpraca z Uniwersytetem Harvarda. Od 1965 roku spędzał czas przez osiem kolejnych lat w sielankowej okolicy Georgetown. Były tam fantastyczne warunki do pracy, gdyż pod ręką miał ogromny bizantynologiczny księgozbiór w Dumbarton Oaks. W tym okresie poznał też swojego wieloletniego przyjaciela, również bizantynologa – Cyrila Mango, jak również swoją kolejną żonę – późniejszą profesor sztuki bizantyńskiej Nancy (z domu Patterson). Z czasem Ševčenko i C. Mango stali się ikonami tamtej społeczności. Poznawali bizantynistów przybywających co roku na stypendia z Europy.

W 1973 roku Ševčenko już na stałe rozpoczął pracę w Uniwersytecie Harvarda w Cambridge. Tam wspólnie z Omeljanem Pritsakiem (również Ukraińcem urodzonym w Polsce) zorganizowali od podstaw Harwardzki Instytut Badań nad Ukrainą (Ukrainian Research Institute). W latach 1973-1989 Ševčenko w nim zastępcą dyrektora a następnie jego dyrektorem. Jednocześnie wykładał i uczył średniowiecznej greki, bizantyńską literaturę i paleografię. Od roku 1977 był współredaktorem periodyku „Harvardian Ukrainian Studies”.

Oprócz wymienionych uczelni amerykańskich wykładał i prowadził badania w wielu innych ośrodkach naukowych: Collège de France (1980, 1985), Oxfordzie (All Souls 1979-1980 i Wolfson College 1987, 1993), Kolonii (1987, 1992, 1996-1997), Monachium (1969, 1985),

³ Więcej detaliów na temat życia historyka można znaleźć w rozmowach, jakie przeprowadził z nim Łukasz Jasina na przełomie 2008/2009 roku. Zob. *Ukorzeniony kosmopolita. Ihor Szewczenko rozmawia z Łukaszem Jasiną*, przypisy, bibliografie i indeks opracował M. Kozłowski, posłowie Ł. Jasina, Instytut Europy Środkowo-Wschodniej, Lublin 2010 (w druku).

Central European University w Budapeszcie (1996, 1997), Bari, Lwowie i Kijowie. Był członkiem wielu towarzystw naukowych: Accademia di Palermo, Accademia Pontaniana w Neapolu, Narodowej Akademii Nauk Ukrainy, The British Academy, American Philosophical Society w Filadelfii, American Academy of Arts and Sciences, The Medieval Academy of America, Oesterreichische Akademie der Wissenschaften w Wiedniu, Christian Archeological Society w Atenach, National Academy of Sciences of Ukraine w Kijowie, Academy of Humanities Resaerch w Moskwie, Société des Bollandistes w Brukseli, Polskiej Akademii Umiejętności⁴. Był też członkiem Rady Doradczej Collegium Artium w Krakowie.

Zasiadał w kolegiach redakcyjnych: „Byzantinische Zeitschrift”, „Vizantijskij Vremennik”, „The Greek Orthodox Theological Review”, serii: „Corpus Fontium Historiae Byzantinae”, „Corpus des Astronomes Byzantins”, „Harvard Library for Early Ukrianian Literature”.

Zawsze chętny do podróży, był m.in. członkiem ekspedycji Uniwersytetów Princeton i Michigan na Górę Synaj w roku 1960, której wyniki opublikował.

Wyróżniono go czterokrotnie doktoratem honoris causa: Uniwersytetu w Kolonii (1994), Uniwersytetu Warszawskiego (2001)⁵, Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II (2005)⁶, Wolnego Ukraińskiego Uniwersytetu w Monachium (luty 2010 – nie zdążył odebrać tytułu).

W latach 1986-1996 był prezesem Association Internationale des Etudes Byzantines. Następnie piastował funkcję honorowego przewodniczącego. Kierował kongresem w Moskwie w 1991 roku, który odbywał się w czasie nieudanego puczu Janejewa przeciwko M. Gorbaczowowi.

Uczniowie i przyjaciele oddali mu hołd w dwóch monumentalnych księgach pamiątkowych. Pierwsza ukazała się z okazji jego 60. urodzin (*Okeanos: Essays presented to Ihor Shevchenko on His Sixtieth Birthday by His Colleagues and Students*, red. C. Mango, O. Pritsak = „Harvard Ukrainian Studies” 7, 1983). Jej tytuł pochodzi od dużego rękopisu z klasztoru na Świętej Górze Athos zawierającego encyklopedyczny zbiór tekstów dotyczących nauki, literatury, filozofii i teologii⁷. Druga wydana została na jego 80. urodziny (*Chrysaï Pylai – Zlataia Vrata: Essays presented to Ihor Ševčenko on his eightieth birthday by his colleagues and students*, red. P. Schreiner, O. Strakhov, t. 1-2 = „Palaeoslavica” 10 (2002), z. 1-2).

Spektrum zainteresowań badawczych profesora Ševčenko obejmowało: historię kultury, literaturę, naukę bizantyńską, dzieje polityczne, społeczne i sztukę Bizancjum, szczególnie średniowieczne piśmiennictwo greckie, edycję tekstów, paleografię, bizantyńską hagiografię, kodykologię, epigrafikę. Poza bizantynistyką zajmował się też szeroko pojętą kulturą słowiańsko-bizantyńską i metodologią badań. W ostatnich trzech dekadach swojego życia podjął badania nad wspólnym polsko-ukraińskim dziedzictwem Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Poświęcił sporo uwagi problemom ukraińskiej historii i kultury oraz jej kontaktów z kulturą bizantyńską. W pracach widać duży wpływ i znajomość języków, które napotkał w edukacji.

Zasłynął jako narrator pisania historii jako „powieści kryminalnej”. W słynnym artykule *The Date and Author of the So-called Fragments of Toparcha Gothicus* („Dumbarton Oaks Papers” 25

⁴ *Ukraina między bizantyńskim Wschodem a łacińskim Zachodem*, „Nowa Ukraina. Zeszyty historyczno-politologiczne” 2 (2008), z. 1-2(5-6), s. 177-183 [wykład z okazji członkostwa w PAU].

⁵ *Uroczystość wręczenia dyplomu Doktora Honoris Causa Uniwersytetu Warszawskiego profesorowi Ihorowi Ševcencze 5 grudnia 2001 roku*, Biuro Informacji i Promocji UW, Warszawa 2001 [O współczesnej dyskusji nad oryginalnością literatury bizantyńskiej, s. 15-22 – referat z okazji odebrania dr h.c.].

⁶ *Ihor Ševčenko. Doktorat honoris causa Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego*, red. I. Pachcińska, Biuro Współpracy z Zagranicą, Lublin 2005.

⁷ W tej monumentalnej pracy z polskich naukowców opublikowali swoje prace: J. Białostocki, H. Evert-Kappesowa, A. Gieysztor, A. Vincenz.

(1971), s. 115-188) dowiódł najstarsze zachowane źródło: opowieść o historii Rusi Kijowskiej jest XIX-wiecznym fałszerstwem wykonanym przez jego rzekomego odkrywcę i edytora Karla Benedikta Hasego. Ten zagadkowy tekst w języku greckim, opublikowany w 1819 roku przez wybitnego badacza K. B. Hasego, miał rzekomo opowiadać doświadczenia bizantyńskiego dowódcy, który napotkał barbarzyńców na północnych wybrzeżach Morza Czarnego. Publikacja wywołała nie lada sensacje, tym bardziej że zniknął rękopis. Poprzez analizę filologiczną Ševčenko doszedł do wniosku, iż rzekome źródło było misternie przygotowaną mistyfikacją przez XIX-wiecznego uczonego.

Nie napisał wielu książek. Liczba jego artykułów jest jednak spora. Bibliografia liczy prawie 300 pozycji. Rozproszone po wielu periodykach zostały zebrane w kilku publikacjach. Ševčenko w początkowym okresie swojej twórczości zajmował się też w wielu pracach postacią Mikołaja Kabasilasa. Wydał jego dzieła, zaopatrując je w bardzo rzetelny komentarz. Przybliżył też postaci i dzieła Teodora Metochitesa, Nicefora Gregorasa, Manuela Moschopula, Teodora Studyty, Aleksego Makrembolitesa czy Maksyma Grka. Rozprawy te zostały przedrukowane w *Society and Intellectual Life in Late Byzantium* (London 1981). Innym zbiorem jego artykułów dotyczących historii intelektualnej Bizancjum jest *Ideology, Letters and Culture in the Byzantine World* (London 1982). Natomiast obszerny tom *Byzantium and the Slavs in Letters and Culture* (Cambridge Mass. – Naples 1991) dotyczy wpływu Bizancjum na Słowian Wschodnich. Uważał, że wpływy bizantyńskie w religii, ideologii politycznej były dosyć istotne aż do wieku XVII-XVIII⁸. Niektóre artykuły doprowadziły go do sporu z radzieckimi historykami, którzy twierdzili przeciwnie.

Prace Ševčenki pozostają w dużym stopniu do dziś aktualne. Wydane i opracowane przez niego inskrypcje stanowią pomnik edytorstwa. Z kolei jego esej metodologiczny o dwóch rodzajach dzieł historycznych, dostępny również w przekładzie polskim, jest klasycznym dziełem w badaniach współczesnej nauki o sztuce.

W późniejszych latach Ševčenko zajął się trudną historią Ukrainy. Rozpoczął od zbadania początków chrześcijaństwa na Rusi⁹. Analizował wpływy Bizancjum na Ruś¹⁰. Zajmował się także relacjami bizantyńsko-ruskimi oraz dziejami Księstwa Moskiewskiego¹¹. Od lat 80. poświęcił się już głównie badaniu dziejów Ukrainy: *Byzantine Roots of Ukrainian Christianity* (Cambridge Mass. 1984), *The Many Worlds of Peter Mohyla* (Cambridge Mass. 1985), *Ukraine between East and West: Essays on Cultural History (to the early 1700's)*, (Edmonton-Toronto 1996). Ta ostatnia książka okazała się niebywałym sukcesem, miała wiele wydań w różnych językach¹².

Jego ostatnią publikacją będzie wydanie (po ponad 20 latach starannego przygotowania) i przekład na język angielski jedynej zachowanej świeckiej biografii w literaturze bizantyjskiej.

⁸ *Misje religijne z perspektywy Bizancjum*, przeł. A. Pawelec, w: *Chrześcijaństwo Rusi Kijowskiej, Białorusi, Ukrainy i Rosji (X-XVII wiek)*, red. J. Kłoczowski, Wyd. PAU, Kraków 1997, s. 33-53.

⁹ *The Christianization of Kievan Rus*, „Polish Review” 5 (1960), z. 4, s. 29-35 (przedruk w: *Ideology, Letters and Culture in the Byzantine World*, London 1982).

¹⁰ *Byzantine Elements in Early Ukrainian Culture*, w: *Ukraine: A Concise Encyclopaedia*, red. V. Kubijovyč, Toronto 1963, t. 1, s. 933-940 (przedruk w: *Byzantium and the Slavs in Letters and Culture*, Cambridge Mass. – Naples 1991).

¹¹ *Muscovy's Conquest of Kazan: Two Views Reconciled*, „Slavonic Review” 26 (1967), z. 4, s. 541-547 (przedruk w: *Byzantium and the Slavs in Letters and Culture*, Cambridge Mass. – Naples 1991).

¹² Polska wersja książki nieco zmieniona: *Ukraina między Wschodem a Zachodem*, OBTA, Warszawa 1996, seria: *Eseje i studia*, red. J. Axer, t. 3. [Treść: *Ukraina między Wschodem a Zachodem*, przeł. A. Vincenz, s. 7-17; *Różne oblicza świata Piotra Mohyły*, przeł. E. Tabakowska, s. 19-44; *Polska w dziejach Ukrainy*, przeł. A. Axerowa, s. 45-65].

Dotyczy ona życia cesarza Bazylego I Macedończyka, a napisana została przez uczonych związanych z dworem jego wnuka – Konstantyna VII Porfirogenety (w druku: *Chronographiae Quae Theophanis Continuati Nomine Fertur Liber V Quo Vita Basilii Imperatoris Amplectitur*, (Corpus Fontium Historiae Byzantinae 42).

Pomimo iż od czasów wojny przebywał poza Polską, utrzymywał wciąż kontakt z pozostałymi tu szkolnymi przyjaciółmi oraz naukowcami¹³. Od lat sześćdziesiątych odwiedzał Polskę. Był jednym z wybitnych promotorów intelektualnego zbliżenia narodów polskiego i ukraińskiego. Jego odejście jest dużym ciosem dla nauki amerykańskiej, ukraińskiej i polskiej zarazem¹⁴.

Michał Kozłowski

¹³ Zob. prace w języku polskim: *Rozważania nad „Szachami” Jana Kochanowskiego*, przeł. M. Gottwald, „Pamiętnik Literacki” 58 (1967), z. 2, s. 341-361 (przedruk w: *Byzantium and the Slavs in Letters and Culture*, Cambridge Mass. – Naples 1991); *Dwa rodzaje dzieł historycznych*, w: *Pojęcia, problemy, metody współczesnej nauki o sztuce: Dwadzieścia sześć artykułów uczonych europejskich i amerykańskich*, red. J. Białostocki, przeł. P. Ratkowska, PIW, Warszawa 1976, s. 424-442; *Kazanie w Appleton Chapel. Harvard University. 8 I 1982*, przeł. S. Barańczak, „Kultura” (1982), z. 3, (414), s. 114-116; *Ukraina między Wschodem a Zachodem. Rozszerzony wykład z I Kongresu Międzynarodowej Asocjacji Ukrainistów, Kijów VIII 1990*, „Kultura” (1992), z. 12 (543), s. 8-18; [Streszczenie referatu i głos w dyskusji panelowej] *Europa Środkowo-Wschodnia – Pars Orientis*, w: *Tradycje antyczne w kulturze europejskiej – perspektywa polska*, red. A. Rabińska, OBTA, Warszawa 1995, s. 83-84, s. 112-113, 127-130, seria *Eseje i studia*, red. J. Axer, t. 1; *Różne oblicza świata Piotra Mohyły*, przeł. E. Tabakowska, w: *Chrześcijaństwo Rusi Kijowskiej, Białorusi, Ukrainy i Rosji (X-XVII wiek)*, red. J. Kłoczowski, Wyd. PAU, Kraków 1997, s. 239-270.

¹⁴ Zob. księga kondolencyjna: <http://sites.google.com/site/ihorsevchenko/>. Niestety zamieszczona tam bibliografia jest w dużej mierze przyczynkowa i nieaktualna. Na prośbę Ł. Jasiny opracowałem przypisy i w miarę najpełniejszą bibliografię do wspomnianej książki: *Ukorzeniony kosmopolita. Ihor Szewczenko*.